

تحلیلی بر راهبردهای توسعه پایدار در نظام مدیریت شهری

محسن پاک مهر^۱، بیژن یحیایی راد^۲

۱- مدیر اداره املاک و مستقالات، شهرداری ساوه، استان مرکزی، شهر ساوه، ایران (نویسنده مسئول)

۲- کارشناس مسئول طرح تفصیلی، معاونت معماری و شهرسازی، شهرداری ساوه، استان مرکزی، شهر ساوه، ایران

چکیده

هر توسعه سریع شهرها در چند دهه اخیر از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، محیطی و ... زندگی افراد را تحت تأثیر قرار داده و لزوم توجه به توسعه پایدار شهری بر همگان آشکار شده است. شهرنشینی سبب شده شهرها با رشد شتابان و ایجاد مسائل نوین مواجه می باشند. شهرداری ها به عنوان متولیان اداره شهرها در راستای حل و فصل مشکلات متعدد و متنوعی همچون آلودگی زیست محیطی، سکونت گاه های غیر رسمی و حاشیه نشینی، سیستم حمل و نقل و ترافیک شهری، امنیت شهری، ایجاد زیرساخت ها، کمبود سرانه های خدماتی، مدیریت بحران های طبیعی و انسان ساخت، نیاز های جامعه شهر نشین و ... می باشند. جامعه پایدار در پی بقاء و بهبود مشخصه های اقتصادی، محیطی، اجتماعی و ... است تا اعضای آن بتوانند سالم، بهره ور و با لذت به ادامه حیات بپردازند. بررسی دقیق پایداری شهری، امری مهم و ضروری به نظر می رسد. به همین منظور مطالعه حاضر با روش توصیفی و با استفاده از آخرین مطالعات و تحقیقات این حوزه، در تلاش است تا با بررسی دقیق مفهوم توسعه پایدار شهری و بیان دیدگاه های مختلف در این حوزه، ابعاد مختلف مدیریت شهری این موضوع را به احصاء و ارائه طریق نماید. نتایج نشان داد که می توان با بررسی دقیق راهبردهای توسعه پایدار شهری، به ارتقاء و تحول ساختاری شهر کمک نمود، اولویت بندی راهبردهای توسعه یکسان است و راهبردهای سامان دهی کالبدی- فضایی، دسترسی پایدار شهری، تقویت اقتصاد شهری، حکمروایی خوب شهری، زیست پذیری شهری، و محیط زیست شهری به ترتیب اولویت های پیشران های توسعه پایدار شهر به پویایی های لازم جهت توسعه شهری را فراهم می نماید.

واژه های کلیدی: برنامه ریزی راهبردی شهری، توسعه پایدار شهری، شاخص های توسعه پایدار

مقدمه

شهر به عنوان پدیده ای پیچیده و پویاست که در گذر زمان همواره دچار تحولات کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی و فرهنگی می شود. هم زمان با افزایش درک اهمیت روزافزون و تأثیرات شگرف تحولات شهری در توسعه ملی، شاهد ناتوانی دولت در تمامی سطوح در اداره امور شهرها و پاسخگویی به نیازهای فزاینده و متنوع شهروندان خصوصاً در شهرهای بزرگ هستیم. این امر در مقایسه با دهه های گذشته بسیار ملموس تر می باشد. این در حالی است که بطور وضوح توسعه هر کشوری در تمامی ابعاد با نحوه اداره شهرهای آن همبستگی عمیقی دارد. بنابراین شیوه جدیدی در نحوه اداره شهرها لازم است که مبتنی بر نگرش نوینی از حاکمیت و حکمرانی شهری باشد تا در اداره شهر به گونه های عمل نماید که نه تنها دولت بلکه مشارکت مردمی را نیز به یاری طلبیده و زمینه و توان جذب همکاری آنان را داشته باشد. نباید این موضوع فراموش گردد که هرگونه تصمیم گیری، سیاستگذاری و برنامه ریزی در اداره شهر و نحوه مدیریت و راهبرد توسعه آن کاملاً تحت تأثیر نظام و سیستم حکومتی حاکم بر کشور و بالطبع ایدئولوژی، تفکرات و نگرش حاکمان آن می باشد. این تحقیق به سه بعد اصلی می پردازد: ۱. جایگاه مدیریت شهری در نظام مدیریتی کشور، ۲. موضوع توسعه پایدار شهری و در ۳. مدیریت شهری با رویکرد توسعه پایدار.

اغلب دو مفهوم و اصطلاح شهر پایدار و توسعه پایدار شهری به دلیل نزدیکی معنایی و اصطلاحی، به جای یکدیگر بکار می روند؛ برای تمایز این دو اصطلاح باید توجه داشت که کلمه توسعه در عبارت توسعه پایدار در واقع نشانگر فرآیندی است که طی آن پایداری می تواند روی دهد. اما پایداری مجموعه ای از وضعیت ها است که در طول زمان دوام می یابد. بر این اساس توسعه پایدار شهری وضعیتی ثابت و هماهنگ به شمار نمی آید بلکه فرآیندی متحول است که در غالب آن استفاده از منابع، تأمین نیازهای اساسی، بهبود و ارتقاء سطح زندگی برای همه، حفظ و اداره بهتر اکوسیستم ها و ایجاد آینده ای امن و سعادتمند تر، با نیازهای کنونی و آتی انسان سازگاری پیدا می کند. بنابر این می توان گفت که چنین توسعه ای مفهومی جامع دارد و تمام جنبه های زندگی انسان مرتبط می باشد.

مفهوم توسعه پایدار شهری در ادبیات جهانی برای نخستین بار در سال ۱۹۸۷ میلادی با انتشار گزارشی کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد با نام آینده مشترک ما مطرح شد. این گزارش که به گزارش بروتلند مشهور است توسعه پایدار را به صورت ذیل تعریف می نماید:

توسعه پایدار توسعه ای است که نیازهای زمان حال را تأمین می کند بدون آنکه توانایی نسل های آتی در پاسخگویی به نیازهایشان را به خطر بیندازد.

حول مفهوم توسعه در خلال قرن گذشته خصوصاً ۵ دهه اخیر آن، مفهوم توسعه شهری را نیز متحول نموده است. بررسی سیر تحولات اندیشه و تفکر توسعه طی ۵۰ سال گذشته، به خوبی بیانگر آن است که پس از بعد اقتصادی، ابعاد اجتماعی و زیست محیطی نیز بر مفهوم توسعه افزوده گردید و توسعه پایدار در مسیر انطباق این ابعاد، واقعیت های پیچیده حیات شهری را مشخص و برای کاهش یا رفع تنگناها و نارسایی ها راه حل های اجرایی مختلف و در عین حال جامعی ارائه می نماید.

گسترش افقی و عمودی شهرها، ضعف خدمات رسانی و اقدامات عمرانی در شهرها و بسیاری ناهنجاری های و نابسامانی های شهری دیگر در ابعاد مختلف اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی به خصوص در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، هشدار می دهد که برای دست اندرکاران دولتی، متخصصین و مدیران امور شهری که از هم اینک توسعه آتی شهر را بر اساس برنامه ریزی صحیح و جامع مدیریت و راهبری نمایند. لزوم توجه به ملاحظات و الزامات زیست محیطی که عمدتاً در قالب محدودیت های محیطی مطرح می گردد، به هیچ وجه امر تازه ای در برنامه ریزی، طراحی و مدیریت شهری نیست و تأکید بیش از حد آن در چند دهه اخیر ناشی از احساس خطر انسان در تداوم رویه گذشته ارتباط شهری با محیط طبیعی می باشد.

مجموعه اداری شهرداری نیز سازمانی محلی و غیردولتی است که با هدف ارائه خدمات لازم و ضروری به شهروندان در چارچوب وظایف و مأموریت های محوله قانونی و اداره امور شهر در محدوده جغرافیایی تعریف شده از سوی مراجع قانون گذاری ذیربط «که عموماً شامل شهر و اطراف آن تا شعاع مشخص میباشد» از طریق مدیریت و راهبری توسعه همه جانبه شهر به فعالیت میپردازد. قدرت شهرداری ناشی از قانون اساسی، قوانین عادی، تصویب نامه ها، آئین نامه و ضوابط ابلاغی از سوی مراجع ذیربط میباشد.

بطور معمول و مرسوم شهرداری ها «مدیریت شهری» در جهان با اندک تفاوت قابل اغماض از دو جزء تشکیل شده اند: الف - شوراها یا انجمن های شهر که به مثابه قوه مقننه یا قانونگذار بوده و ناظر بر عملکرد شهرداری بوده و غالباً منتخبین مردم میباشد. ب - دستگاه اجرایی شهرداری که وظیفه اجرای مصوبه های شوراها و یا انجمن های شهر و نیز سایر وظایفی که به موجب قانون بر عهده شهرداری میباشد را بر عهده دارند.

شهرداری ها در همه کشورها تحت یک عنوان و در یک رده حکومتی واحد قرار ندارند. بلکه بسته به نوع نظام حکومتی و تقسیمات سیاسی کشورها از جایگاه های متفاوتی برخوردارند. در ماده ۵ قانون محاسبات عمومی کشور شهرداری سازمانی است عمومی و مستقل با ماهیت حکومتی و موضوعیت و عملکرد محلی که به صورت غیرتابع و غیروابسته به قوه مجریه با رسالت اجتماعی و غیرانتفاعی، وظایف محوله را در محدوده قانونی و حریم شهر عهده دار است. هزینه های شهرداری از محل وصول عوارض، کمک و یارانه دریافتی از محل اعتبارات بودجه سالانه کشور و سایر منابع عمومی، جلب و جذب کمک و مشارکت اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی و همچنین دریافت بهای خدمات و سود و درآمد حاصل از اموال و دارائی های شهرداری تأمین میگردد. شهرداری با نظارت مستقیم مردم که توسط شورای اسلامی شهر اعمال میگردد، اداره شده و جهت هماهنگی با سایر شهرداری های کشور و نیز تابعین و وابستگان قوه مجریه و دیگر سازمان ها و مؤسسات عمومی تحت نظر و راهنمایی دولت در چارچوب قوانین و مقررات جاری می باشد.

مبانی نظری

توسعه پایدار شهری

شهر پایدار، شهری است که در حرکت به سوی کارآیی بیشتر در استفاده از منابع به حفظ کیفیت زیست محیطی، عدالت اجتماعی و کارایی اقتصادی توجه داشته باشد. توسعه پایدار شهری در ادبیات جهانی برای نخستین بار در سال ۱۹۸۷ میلادی با انتشار گزارشی کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد با نام آینده مشترک ما مطرح شد. این گزارش که به گزارش بروتلند مشهور است توسعه پایدار را به صورت ذیل تعریف می نماید:

- توسعه پایدار توسعه ای است که نیازهای زمان حال را تأمین می کند بدون آنکه توانایی نسل های آتی در پاسخگویی به نیازهایشان را به خطر بیندازد. براساس تعریف فوق، ویژگی های ذیل را می توان برای توسعه پایدار برشمرد (تقی زاده، ۲۸۴، ۱۳۸۷).

- در کوتاه مدت قابل دستیابی نیست.

- مبتنی بر تعادل و عدالت است.

- رویکردی متوازن و یکپارچه دارد.

- دارای هدف مشترک است اما از راه های گوناگون می توان به آن دست یافت.

- طبیعت را تنها به عنوان منبعی برای توسعه به شمار نمی آورد بلکه منشاء و مبنای توسعه بشر محسوب می گردد.

نیاز به توسعه پایدار در شهرها

محافق فقر و محرومیت، حفظ و ازدیاد منابع موجود، تأکید و توجه بر ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی توسعه، توجه به محیط زیست و حفظ و ارتقاء آن، از ابعاد مختلف پایداری به حساب می آید. کمیسیون محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد با توجه به این ابعاد، برای دستیابی به توسعه پایدار، توجه به اهداف ذیل را اجتناب ناپذیر به شمار آورده است:

۱- احیاء رشد با رویکرد افزایش رفاه اقتصادی و امحاء فقر و نابرابری کشورهای در حال توسعه جهان سوم از طریق -افزایش رشد اقتصادی و حفظ سطح معینی از رشد توسعه کشورهای توسعه یافته به شیوه ای که انرژی و منابع کمتری در آن مورد استفاده قرار گیرد.

۲- تغییر کیفیت رشد از طریق توجه به تمام اثرات حاصل از رشد به گونه ای که مفاهیم رشد باید در هر صورت تمامی متغیرهای غیر اقتصادی نظیر: آموزش، بهداشت، آب و هوای سالم، مراقبت از مناظر و منابع طبیعی و ... را در بر گیرد.

۳- تأمین نیازهای اساسی انسان نظیر اشتغال، تغذیه مناسب، انرژی، مسکن، آب و محیط بهداشتی و...

۴- حفظ سطح پایداری از جمعیت از طریق تعریف اندازه جمعیت منطبق و متناسب با ظرفیت و توان تولیدی اکوسیستم.

۵- حفظ و افزایش منابع پایه: حفظ و ازدیاد منابع طبیعی به عنوان منابع پایدار توسعه نه تنها در راستای دستیابی به اهداف توسعه الزامی است بلکه به دلیل تعهد اخلاقی به سایر اشکال حیات و نیز نسل های آتی ضروری است.

۶- جهت گیری همکاری و مدیریت خطر با رویکرد بکارگیری فناوری هایی که موجب نزدیکی و همراهی بیشتر انسان و طبیعت گردد و راه حل هایی برای غلبه بر مشکلات و ممانعت از بروز معضلات جدید ارائه نماید.

۷- ادغام محیط زیست و اقتصاد در تصمیم سازی ها: یکپارچه شدن محیط زیست و اقتصاد در تصمیم سازی را می توان موضوع اصلی و محوری اهداف توسعه پایدار برشمرد.

کمیسیون بروتلند موارد ذیل را به عنوان الزامات توسعه پایدار به شمار آورده است:

- نظام سیاسی حامی و پشتیبان مشارکت مؤثر شهروندان در تصمیم سازی ها
- نظام اقتصادی توانمند در تولید مازاد و برخوردار از دانش فنی مبتنی بر خود اتکایی و پایداری
- نظام اجتماعی پاسخ گو به تنش های حاصل از توسعه ناهماهنگ
- نظام تولیدی متعهد به حفظ نیازهای اکولوژیکی توسعه
- نظام فناوری توانمند در ارائه راه حل های جدید
- نظام بین المللی توانمند در پرورش الگوهای پایدار تجاری و مالی
- نظام اداری انعطاف پذیر و دارای ظرفیت خود اصلاحی

توسعه پایدار شهری

با در نظر گرفتن گزارش کمیته بروتلند و نیز گزارشات کمیسیون محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد و همچنین با توجه به تعریف ارائه شده از توسعه پایدار شهری، ویژگی های شهر پایدار را می توان به شرح ذیل تبیین نمود:

- شهر متعادل و عدالت محور: جایی که عدالت، غذا، سرپناه، آموزش، بهداشت و امید به طور منصفانه توزیع شده و همه مردم در اداره امور شهر مشارکت دارند.

- شهر زیبا: جایی که هنر معماری و سیما و منظر آن موجب نشاط، شادابی، شور و شوق گردد.

- شهر خلاق: شهری که موجب بروز خلاقیت ها، آزادی فکری و پایداری اندیشه های انسانی گردد.

- شهر اکولوژیکی: جایی که در آن آثار نامطلوب اکولوژیکی بطور حداقلی باشد، محیط انسان ساخت با محیط طبیعی سازگاری داشته باشد و از منابع طبیعی پیرامون شهر در مقابل گسترش شهر محافظت گردد.

-شهری با سهولت دسترسی و ارتباط : شهری که در آن فعالیتهای اجتماعی در عرصه های عمومی بارور ، و تبادل اطلاعات با استفاده از فناوری های تشویق و تقویت گردد و برقراری ارتباطات بصورت چهره به چهره نوین صورت پذیرفته و روز به روز افزایش و تحقق یابد.

-شهری متنوع : جایی که طیف گسترده ای از فعالیتهای سازگار بطور همزمان صورت گرفته و سرزندگی ، شادابی و تحرک حیات عمومی و اجتماعی را موجب گردد.

باتوجه به ویژگی های فوق می توان گفت که توسعه پایدار شهری مبتنی بر دو رویکرد اساسی ذیل می باشد:

توسعه شهری برای رسیدن به ویژگی های بر شمرده شده شهر پایدار ، اهداف بنیادی تعیین شده ای دارد که برنامه ها و فعالیتهای را برای حصول این ویژگی ها جهت می دهد.

-توسعه شهری با هرگونه انتشار آلودگیها و آسیبهای محیطی ناشی از فعالیت های ناسازگار انسان به هر میزان که باشد، مغایرت و مخالفت اساسی دارد.

بر مبنای این دو رویکرد، تأکید می گردد که توسعه پایدار شهری فرآیندی است که هدف آن ایجاد شهری مطابق با نیازهای اساسی انسان و از لحاظ عملکرد، مکانی مناسب برای زندگی نسلها و حال و آینده است. توسعه پایدار شهری مستلزم موفقیت در تحقق اهداف کیفی شهر مشروط بر فراهم نمودن شرایط عدالت و برابری شامل برابری درون نسلی و برابری درون کشوری ، برابری بین کشورها و مهمتر از همه برابری بین نسلها (نسل حاضر و آتی) است . همچنین مراقبت در بکارگیری ذخایر و منابع طبیعی شهر و پیرامون آن به گونه ای که مصرف و استفاده از آن نباید فراتر از توان باز تولید آن باشد. در این چارچوب و با توجه به حوزه سه بعدی توسعه پایدار شامل حوزه زیست محیطی، حوزه اقتصادی و حوزه اجتماعی که اهداف هر کدام به ترتیب شامل تعادل بوم شناختی، عقلانیت اقتصادی و تعادل اجتماعی است، پایداری شهری و توسعه پایدار شهری معلول علل ذیل می باشد:

- وجود یک اقتصاد پایدار شهری که موجب کار و ثروت در شهر می گردد.

- همبستگی و انسجام شهری.

-سرپناه پایدار شهری که مسکن مناسب و قابل تهیه برای همه فراهم سازد .

-محیط زیست پایدار شهری موجد اکوسیستم های بادوام و پایدار.

- دسترسی پایدار شهری که موجب حفظ ، افزایش و تقویت قابلیت های تحرک اجتماعی می شود.

- زندگی پایدار شهری موجد یک شهر زنده ، پویا و شاداب.

- مردم سالاری پایدار شهری موجد توانمند سازی حقوق و هزینه شهروندی

- حکمروایی مناسب موجد مشارکت مردم در تصمیم گیری ها

ابعاد توسعه پایدار

شکل ۱. ابعاد توسعه پایدار

طور کلی هر نوع راهکار توسعه پایدار شهری که آلودگی و کاربرد انرژی کمتر را فراهم سازد، نیاز به سفر به ویژه سفر با خودرو را به حداقل رساند، امکان دسترسی پیاده و یا دوچرخه را گسترش دهد، بیشترین پتانسیل را برای سفرهای عمومی فراهم سازد و در یک کلام هر آنچه که موجب حفظ و ارتقاء کیفیت محیط زندگی حال و آینده گردد، در زمره شاخص‌ها، الزامات و عامل ایجاد و تعیین توسعه پایدار شهری به حساب می‌آید. (شکل ۱).

روش شناسی

پژوهش حاضر با هدف گذاری کاربردی و با روش شناسی توصیفی، ابعاد توسعه پایدار در راستای توصیف مدیریت شهری در شهرهای بزرگ به انجام رسیده است. برای دست یابی به داده های توصیفی پژوهش، مطالعه اسناد کتابخانه ای مرتب باموضوع پژوهش مبنای کار قرار گرفت.

نتیجه گیری

پایداری شهری مفهومی است که در پی طرح "توسعه پایدار" به عنوان الگوهای جدید در جهان مطرح گردید. ریشه های نگرش توسعه پایدار به نارضایتی از نتایج توسعه و رشد اجتماعی-اقتصادی در شهرها از منظر بوم شناسی و اکولوژی بر می گردد.

این الگو تازه با عنوان توسعه پایدار به مقابله با الگوهای تولید، توزیع و مصرف ناسازگار با طبیعتی میپردازد که به اتمام منابع و تخریب محیط زیست می انجامد و تنها فرآیند توسعه ای را تأیید می کند که به بهبود کیفیت زندگی انسانها در حد ظرفیت پذیرش نظام های پشتیبان حیات منجر شود. آنچه که در قالب مصوبات دولت پیرامون اعمال مدیریت واحد شهری از طریق عملیاتی نمودن ماده ۱۳۶ قانون برنامه سوم و ماده ۱۳۷ قانون برنامه چهارم در بالا بدان اشاره گردید در واقع افق آتی مدیریت یکپارچه شهری میباشد اما لازمه وقوع و از قوه به فعل درآمدن این آرمان و آرزو فراهم سازی بسترهای مورد نیاز می باشد. در شرایط کنونی شهرداری ها بعنوان رکن اصلی مدیریت شهری در ایران مشروط به تحقق یکسری عوامل و عناصر تاثیر گذار آماده پذیرش این تصدی ها می باشند. در این راستا تحقق شروط ذیل خواسته اصلی شهرداری ها می باشد.

ضرورت ارتقاء جایگاه شهرداری ها در سلسله مراتب حکومتی از وضعیت فعلی که عموماً بر اساس ماده ۶۲ قانون شهرداریها در قالب وزارت کشور « سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور » تعریف و عملیاتی گردیده است، تغییر یافته و مشخصاً از طریق ایجاد معاونت رئیس جمهوری در امور شهرداری ها و انتقال وظایف و اختیارات سازمان شهرداری ها به این معاونت ، ارتقاء یابد.

ضرورت انجام واگذاری با لحاظ توان و نیز آمادگی شهرداری ها جهت پذیرش تصدی ها .
تدوین ضوابط و مقررات و آئین نامه های مورد نیاز و نیز تنظیم برنامه زمان بندی
نظارت مستمر در واگذاری تصدی ها و احصاء مشکلات و نارسائی های ناشی از آن و ارائه راه حل های مربوطه جهت رفع موانع

تأمین هزینه های مربوطه از سوی دولت

اصلاح نظام اداری دولت همزمان با آن اصلاح ساختار تشکیلاتی شهرداری ها

منابع و مراجع

- ۱- زاهدی، شمس السادات، (۱۳۸۶): توسعه پایدار، چاپ اول، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها « سمت »، تهران. ۲.
- ۲- تقی زاده، فاطمه، (۱۳۸۷): توسعه پایدار، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، چاپ اول، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، صص: ۲۸۰-۲۸۶
- ۳- ویلر، اس. ام و تی. بیتلی، (۱۳۸۴): نوشتارهایی درباره توسعه پایدار، ترجمه کیانوش ذاکر حقیقی، چاپ اول، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
- ۴- صالحی، اسماعیل، (۱۳۸۷): توسعه پایدار شهری، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، چاپ اول، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، صص: ۲۹۱-۲۹۴.
- ۵- احمدی ترشیزی، میترا، (۱۳۸۷): توسعه پایدار و شهر، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، چاپ اول، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، صص: ۲۹۴-۲۹۹.
- ۶- شیعه، اسماعیل، (۱۳۸۷): پایدار شهری، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، چاپ اول، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، صص: ۱۹۹-۲۰۱.
- ۷- سعیدی، عباس، (۱۳۸۷): مدیریت، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، چاپ اول، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، صص: ۶۸۹-۶۹۰.
- ۸- سعیدی، عباس، (۱۳۸۷): مدیریت شهری، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، چاپ اول، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، صص: ۷۰۷-۷۰۹.
- ۹- طراوتی، حمید و سید امیر ایافت، (۱۳۷۷): دستور کار ۲۱، سازمان حفاظت محیط زیست، تهران.
- ۱۰- حناچی، سیمین، (۱۳۸۳): بررسی نظام برنامه ریزی و مدیریت توسعه شهری در ایران، آبادی «فصلنامه شهرسازی و معماری»، سال چهاردهم، شماره ۴۲، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص: ۷۸-۸۳.
- ۱۱- شیعه، اسماعیل، (۱۳۸۷): شهرداری، دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، چاپ اول، سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور، صص: ۵۴۹-۵۴۶
- ۱۲- حقیقت نائینی، غلامرضا، (۱۳۸۳): جمعیت، آینده شهرها، توسعه پایدار، آبادی « فصلنامه
- ۱۳- شهرسازی و معماری»، سال چهاردهم، شماره ۴۲، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، صص: ۸۴-۸۷